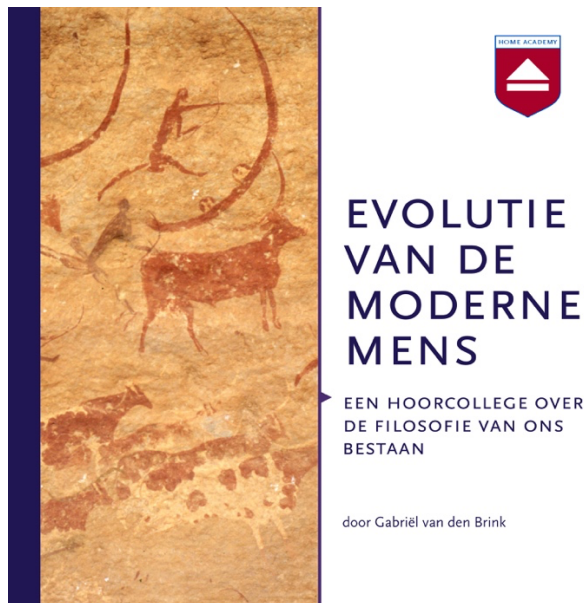

Bijlage bij het hoorcollege *Evolutie van de moderne mens*

Inhoudsopgave

[Gabriël van den Brink](#)
[HOVO Leiden](#)

College 1. Beter mensbeeld op basis van evolutionaire inzichten

- [H1. Thematiek en aanleiding van het boek en hoorcollege](#)
- [H2. Filosofie van het menselijke handelen](#)
- [H3. Hoofdpijnen van een evolutionaire denkwijze](#)

College 2. Voedsel, veiligheid en voortplanting

- [H4. Het voeden van jezelf en naaste verwanten](#)
- [H5. Waarom er nog altijd twee geslachten zijn](#)
- [H6. Verschil tussen oorlog en agressief gedrag](#)

College 3. Voelen, waarnemen en vitale expansie

- [H7. Het waarnemen van onze omgeving en medemensen](#)
- [H8. Gevoelens zijn vaak sterker dan het menselijk verstand](#)
- [H9. Samenvatting van de vitale expansie](#)

College 4. Denken, maken en gebaren

- [H10. Denken als een basale menselijke handeling](#)
- [H11. Menselijke productie is zeer ingrijpend veranderd](#)
- [H12. Bedoelingen delen door een gebaar te maken](#)

College 5. Spelen, leren en cognitieve expansie

- [H13. Ongebruikelijke patronen die we mooi vinden en bewonderen](#)
- [H14. Een diersoort die alleen door te leren overleeft](#)
- [H15. Samenvatting van de cognitieve expansie](#)

College 6. Samenwerken, verbeelden en deugen

H16. Waarom de mens ten diepste een sociaal wezen is

H17. Waarom mensen altijd meer zien dan er is

H18. De meeste mensen deugen (of willen dat graag)

College 7. Leiden, rituelen en sociale expansie

H19. Leiderschap als een hoogst ambivalent avontuur

H20. Zo handelen dat de wereld enige orde vertoont

H21. Samenvatting van de sociale expansie

College 8. Zingen, spreken en schilderen

H22. Met klanken, ritmiek en gevoelens spelen

H23. Het enige dier dat gebruik maakt van taal

H24. Opkomst en neergang van schilderkunst

College 9. Vertellen, geloven en culturele expansie

H25. Ook verhalen brengen orde in de wereld aan

H26. Onzichtbare actoren die we bijzonder serieus nemen

H27. Samenvatting van de culturele expansie

College 10. Vooruitgang, moderniteit en wederkerigheid

H28. Beter nadenken over het vooruitgangsgeloof

H29. Schaduwezijden van onze moderne maatschappij

H30. Naar een filosofie van wederkerig handelen

Aanbevolen literatuur

Colofon

Gabriël van den Brink

Prof. dr. Gabriël van den Brink is emeritus-hoogleraar maatschappelijke bestuurskunde aan de Universiteit van Tilburg en oud-lector bij de Politieacademie. Tot 2025 werkte hij als hoogleraar wijsbegeerte bij Centrum Ethos aan de Vrije Universiteit. Hij studeerde filosofie aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen. In 1995 promoveerde hij op een historisch onderzoek naar de modernisering van het bestaan. Later deed hij vooral sociologisch onderzoek naar actuele vraagstukken in Nederland. Hij publiceerde meerdere werken voor een breed publiek. Zijn magnum opus is het boek *De actualiteit van het archaische, tegen de moedeloosheid van het bestaan*, waar dit hoorcollege op is gebaseerd en waar regelmatig naar wordt verwezen.

Over HOVO Leiden

Dit hoorcollege is tot stand gekomen in samenwerking met HOVO Leiden. Sinds 1994 biedt de Universiteit Leiden - onder de noemer HOVO Leiden - colleges en cursussen op universitair niveau voor iedereen vanaf vijftig jaar op het gebied van de geesteswetenschappen, de sociale wetenschappen en de natuurwetenschappen. Kijk voor meer informatie en het actuele aanbod op <https://www.universiteitleiden.nl/hovo>

Synopsis van het hoorcollege *Evolutie van de moderne mens*

College 1. Beter mensbeeld op basis van evolutionaire inzichten

H1. Thematiek en aanleiding van het boek en hoorcollege

Steeds meer moeite met ordenen

Wereldwijde wanorde maakt moedeloos:

- Geopolitieke strijd: Oekraïne, Gaza etc.
- Falende overheid: Groningen, toeslagen
- Klimaatcrisis: opwarming, bio-industrie
- Tijd: alles verandert, houvast ontbreekt
- Mentaal: teveel aan diverse informatie

Bedreigde wereld: oorlogsvoering en klimaatverandering

Waarom denken zo beslissend is

Denkbeelden sturen onze waarneming:

- Omslag van het boek is een voorbeeld
- Brein kent schema's en verwachtingen
- Geen wetenschap zonder paradigma's
- Verhaal geeft de feiten een betekenis
- Mensbeeld heeft invloed op handelen

Uitgangspunten van moderniteit

Afwijking van algemeen menselijk patroon:

- Ruimte: maximale bewegingsvrijheid
- Macht: menselijke gelijkwaardigheid
- Economie: zelfredzame individualiteit
- Historisch: vooruitgang en innovatie
- Geestelijk: redelijkheid en rationaliteit

Mismatch met de menselijke aard

Menselijke natuur als evolutionair product:

- Geografische grenzen geven zekerheid
- Gezag of leiderschap blijkt onmisbaar
- Gemeenschap als basale levensvorm
- Geschiedenis en traditie werken door
- Gevoel en geloof sterker dan inzichten

Oefening in empirische filosofie

Wijsgerige antropologie is een eeuw oud:

- Levenswetenschappen als uitdaging
- Filosofisch kader: menselijk handelen
- Evolutionair kader: viertal hoofdfasen
- Talloze wetenschappelijke inzichten
- Ordening via een sedimentatiemodel

H2. Filosofie van het menselijke handelen

Aristoteles had het scherp gezien

Elke praxis kent de volgende componenten:

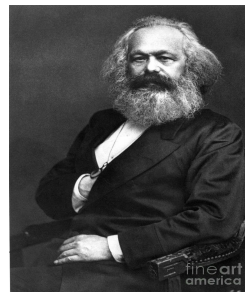
- Agency: wie gaat over tot handelen?
- Doel: waarop is de handeling gericht?
- Situatie: wat zijn de omstandigheden?
- Gemeenschap: welke samenwerking?
- Middelen: welke instrumenten inzetten?

Homo economicus is nu dominant

Vanaf 1600 liberalisme steeds invloedrijker:

- Individuen streven eigen belangen na
- Maken gebruik van rationele middelen
- Zo wordt het algemeen belang gediend
- Brengt vanzelf historische vooruitgang
- Enige beperking zijn wettelijke regels

Denkers over menselijk handelen: Aristoteles, Locke, Smith en Marx

Niet alleen denken maar realiteit

Wereld in twee eeuwen grondig veranderd:

- Wereldverkeer personen en goederen
- Recht en democratie voor alle burgers
- Competitie van bedrijven op de markt
- Groei van levensduur en welvaartspeil
- Sterke inzet op kennis en technologie

Toch keert het verdrongene terug

Gedwongen modernisering geeft weerstand:

- Nationalisme is allesbehalve voorbij
- Groeiende roep om krachtig optreden
- Aarde en het milieu staan onder druk
- Laagopgeleiden gingen erop achteruit

- Gevoelens belangrijker dan verstand

Gelijk van Marx, Hegel en Heraclitus

Onvermijdelijkheid van dialectiek en strijd:

- Globalisering versterkt lokale identiteit
- Uitoefenen van macht leidt tot verzet
- Moeder natuur neemt inmiddels wraak
- Vooruitgang versterkt conservatisme
- Informatie maakt complotdenken sterker

H3. Hoofdpijnen van een evolutionaire denkwijze

Darwin ontdekt natuurlijke selectie

Klein aantal axioma's kan veel verklaren:

- Kenmerk laat een zekere variatie zien
- Gaan over op de volgende generatie
- Pakken gezien milieu (on)gunstig uit
- Survival of the fittest: best aangepast
- Zie mammoet en olifant als voorbeeld

Natuurlijke selectie: overleven leidt op langere termijn een tot aanpassing aan het milieu

Gould preciseert de kernbegrippen

Het oude antropocentrisme echt loslaten:

- Variatie speelt op het genetisch niveau
- Selectie raakt individuele organismen
- Aanpassing betreft de soort als geheel
- Belang van een gedeelde voorouder
- Zie de ruggengraat bij alle gewervelden

Houdt evolutie een vooruitgang in?

Menselijke evolutie meer dan natuurlijke:

- Idee van 'hogere' vormen achterhaald
- Natuurlijke processen niet doelgericht
- Wel meer of minder complexe vormen
- Maar menselijke evolutie is cumulatief
- Kent ook selectie op collectief niveau

Menselijke evolutie op hoofdlijnen

Voorgeschiedenis werkt in het heden door:

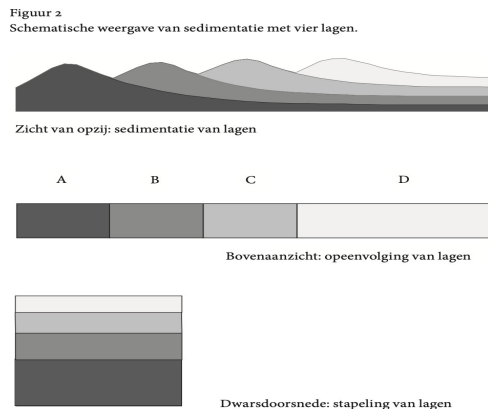
- Primaten al 60.000.000 jaar op aarde
- 2.000.000 jaar als jagers-verzamelaar
- Homo Sapiens is ca. 200.000 jaar oud
- Landbouw ontstond 10.000 jaar terug
- Axiale beschaving pas 3000 jaar oud

Sedimentatie als denkmodel

Meerdere lagen door vierledige expansie:

- Vitaal: effectiever jagen en vlees eten
- Cognitief: groter brein en meer begrip
- Sociaal: beter samenwerken en vechten
- Cultureel: mens maakt unieke artefacten
- Al deze lagen werken door: zie schema

Sedimentatie: oudere lagen zijn nog altijd werkzaam

College 2. Voedsel, veiligheid en voortplanting

H4. Het voeden van jezelf en naaste verwanten

Voeden is het verwerven, verwerken en verdelen van alle stoffen die voor je eigen levensonderhoud en dat van je medemensen nodig zijn.

Leven van de omringende natuur

Primateensoort die zijn eigen weg is gegaan:

- Water, eiwitten, koolhydraten noodzaak
- Hele dag voedsel vinden en verteren
- Voedsel correleert met vruchtbaarheid
- Foerageren: verzamelen, graven, jagen
- Twee miljoen jaar jagers-verzamelaars

Bijna heel de menselijke evolutie

Kleine groepen zwerven in landschap rond

- Gezamenlijke jacht op grote zoogdieren

- Vlees maar ook noten, vruchten etc.
- Voedsel wordt door iedereen gedeeld
- Eerste vuurgebruik 800.000 jaar terug
- Bevolkingsdichtheid bleef zeer gering

Landbouwrevolutie na laatste ijstijd

Mens ging zich 10.000 jaar terug vestigen

- Eetbare gewassen worden gecultiveerd
- Domesticatie van beperkt aantal dieren
- Beter overleven door voorraadvorming
- Bevolkingsdichtheid werd 100 x groter
- Midden-Oosten én elders op de wereld

Voedselvoorziening bij Afrikaanse jagers en in moderne vorm

Implicaties van landbouwrevolutie

Verandering met zowel voor- als nadelen:

- Een meer zekere vorm van bestaan
- Er doken ook besmettelijke ziekten op
- Vorming heersende klassen en krijgers
- Minder bewegingsvrijheid van vrouwen
- Obesitas neemt epidemische vorm aan

Mensen zijn nog altijd zoogdieren

Interactie van moeder en kind blijft wezenlijk:

- Vlees is belangrijk voor vruchtbaarheid
- Vroege geboorte en late volwassenheid
- Jacht is voor mannen óók sportieve zaak
- Hulp van grootouders was vaak cruciaal
- Landbouw inmiddels echt een industrie

H5. Waarom er nog altijd twee geslachten zijn

Paren is het selecteren van een of meer seksuele partners om kinderen te verwekken en groot te brengen

Seksualiteit als archaisch fenomeen

Ontwikkelde zich twee miljard jaar geleden:

- 1,7 miljoen soorten doen nu aan seks
- Niet anatomisch maar eicel en zaadcel
- 1 grote eicel en vele kleinere zaadcellen
- Mannen concurreren maar vrouw beslist
- Moederschap bij zoogdieren wezenlijk

Blijvend verschil van man en vrouw

Volgen een eigen reproductieve strategie:

- Vrouwen zijn doorgaans kieskeuriger
- Vluchtige seks voor mannen best ok
- Vrouwen relationeel gericht: zorgen
- Mannen willen status: meer partners
- Vaders weten niet wie hun kinderen zijn

Menselijk gezin is cruciale uitvinding

Andere organisatie dan verwante primaten:

- Ontwikkeling van seriële monogamie
- Vaders gingen voor kinderen zorgen
- Wederzijdse afhankelijkheid in gezin
- Gelijkheid en minder seksuele dimorfie
- Het hele dorp helpt je bij het opvoeden

Opvoeding op Madagascar en in Amsterdam

Patriarchale orde is relatief recent

Teloorgang van natuurlijke gelijkwaardigheid:

- Incesttaboe leidt tot ruilen van vrouwen
- Vrouw komt in patrilokale groep terecht
- Patriarchaat ontstond na de landbouw
- Wordt sterker door politieke organisatie
- Machtige man heeft meerdere vrouwen

Doorwerking tot op heden merkbaar

Seks los nu van voortplanting door pil maar:

- Maandelijkse cyclus speelt toch een rol
- Voorkeuren qua beroep zijn vrij stabiel
- Mannen overschatten zichzelf eerder
- Verwachtingen nog steeds niet gelijk
- Ondanks meer variatie heteroseksueel

H6. Verschil tussen oorlog en agressief gedrag

Vechten is het weloverwogen gebruik van geweld om jezelf, verwanten of groepsgenoten te verdedigen en tegenstanders aan te vallen.

Natuurlijke vormen van agressie

Geweld tegen soortgenoten ook bij dieren:

- Conflicten bij hoge bevolkingsdichtheid

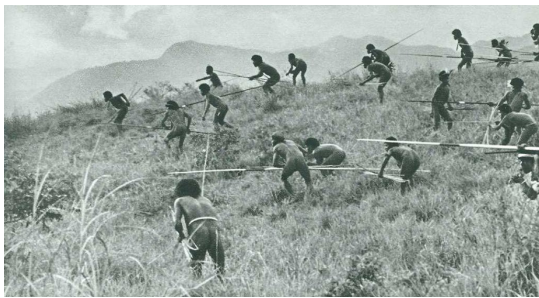
- Voedselbronnen en seksuele partners
- Mannen die 'hun' vrouwen beschermen
- Controle over het eigen grondgebied
- Maori: land en vrouwen geven oorlog

Agressie bij de jagers-verzamelaars

Wapens of jachtwerktuigen wijd verbreid:

- Onderling geweld komt regelmatig voor
- Primitieve oorlog vooral een rituele zaak
- Verrassingsaanval vergt een overmacht
- Boeren beschermen zich tegen krijgers
- Paard en wiel leidden tot de strijdswagen

Primitieve oorlog en de moderne vorm ervan

Oorlogen horen bij staatsvorming

Geweld voor en door een machtsapparaat:

- Het vestigen van een centraal gezag
- Geweldsmonopolie op grondgebied
- Conflicten met andere gemeenschap
- Leger vereist organisatie en oefening
- Oorlog is geplande en rationele zaak

Evolutionaire voorgeschiedenis

Oude mechanismen nog altijd werkzaam:

- Vechten is en blijft vooral mannenzaak
- Zinloos geweld en narcistische woede
- Naast reactieve ook proactieve agressie
- Intimidatie blijkt wel degelijk te werken
- Eerder geweld tegen een vreemdeling

Oorlog zit niet in het menselijk DNA

De ontwikkeling op een langere termijn:

- We zijn goed in staat tot zelfbeheersing
- Wapenwedloop vormt altijd een gevaar
- Voorbije eeuwen nam geweldsniveau af
- Geweldsmiddelen onvergelykbaar erger
- Voor- en nadelen tegen elkaar afwegen

College 3. Voelen, waarnemen en vitale expansie

H7. Het waarnemen van onze omgeving en medemensen

Waarnemen is begrijpen wat een externe zaak, gebeurtenis, handeling, persoon of situatie mij qua handelen te bieden heeft.

Kijken houdt een soort aftasten in

Geen afstandelijke camera maar IN situaties:

- Eigen motoriek verandert het waarnemen
- We zijn vooral op kansen en risico's uit
- Voorbeeld: boom met een tros bananen
- Taxeren om tot handelen over te gaan
- Ego voorop: we zien een wereld-voor-mij

Menselijke blik hoog ontwikkeld

Kijken en bekeken worden is ambivalent:

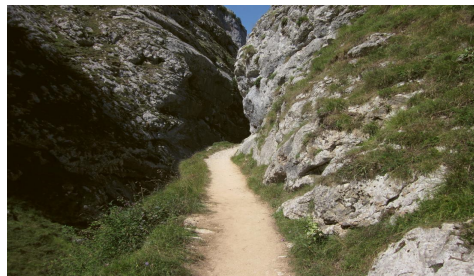
- Gevaar van predatie liet het oog ontstaan
- Boze oog: kijken heeft agressieve kanten
- Spiegelneuronen: laten bedoelingen zien
- Ventraal: individuele dingen of de bomen
- Dorsaal: situatie als geheel ofwel het bos

We kijken vooral naar veranderingen

Bijzondere aard van menselijke neurologie

- Brein is radarpost: testen van simulaties
- Waarnemen vergt schema's en codes
- HADD laat ons overal actoren ontdekken
- Je moet weten wat je ziet: interpretatie
- Ook de affectieve dimensie speelt mee

Van organische ervaringen naar wetenschappelijk waarnemen

Wat nemen we eigenlijk waar?

Niet dingen maar onze resonantie ermee:

- Vissen: echo van hun eigen beweging
- Sensoren van vissen werden ons oor
- Muziek meer patronen dan trillingen
- Stem laat de gemoedstoestand horen
- Al voor de geboorte werkzaam: taal

Blik van binnenuit of van buitenaf?

Afstandelijk waarnemen door wetenschap:

- Kleuren, symmetrie, gulden snede etc.
- Wetenschap hanteert blik-van-buiten-af
- Affectieve en normatieve laag uitsluiten
- Waarnemen via instrumenten is anders
- We gaan elkaar meer op die manier zien

H8. Gevoelens zijn vaak sterker dan menselijk verstand

Voelen is beseffen dat wij als vanzelf reageren op een specifieke prikkel door die te ontwijken, te bestrijden of te bevorderen.

Basale gevoelens blijken universeel

Emoties niet altijd geuit maar wel aanwezig:

- Ekman: verdriet, blijdschap, verbazing, woede, angst, walging en minachting
- Cultuur reguleert het uiten ervan: Japan
- Ook zoogdieren kennen angst en woede
- Verliefdheid is uniek menselijk fenomeen

Mens als rationeel wezen lijkt voorbij

Consensus: het berijden van een olifant:

- Emoties werken even snel als onbewust
- Prikkel die gunstig dan wel ongunstig is
- Een specifieke trigger heeft direct effect
- Roept meerdere lichamelijke reacties op
- Verdriet: zachte stem, gebogen houding

Gevoelens helpen om te overleven

Emoties zijn even irrationeel als functioneel:

- Angst als onmiddellijke reactie bij gevaar
- Boos bij aantasting van het eigenbelang
- Schuld zorgt voor meer sociaal gedrag
- Trots of schaamte ook collectief van aard
- Onderling gevoelens delen noodzakelijk

Delen van gevoelens in negentiende eeuw en vandaag de dag

Emotionele basis binnen drie jaar

Interactie van kinderen en verzorgers:

- 3 maanden: vreugde, verdriet, walging
- 6 maanden: woede, angst, verbazing

- 18 maanden: verlegenheid, jaloezie
- 36 maanden: schuld, schaamte, trots
- Vrouwen toch emotioneler dan mannen

Relevantie neemt eerder toe dan af

Streven naar zelfbeheersing niet erg populair:

- Emoties verdwijnen niet door nadenken
- Gevoel blijkt besmettelijk: sociale media
- Politiek is inmiddels een affectieve zaak
- Depressie e.d. komen steeds vaker voor
- Aristoteles: hoe kun je ermee omgaan?

H9. Samenvatting van de vitale expansie

Mensheid als zeer succesvolle soort

Ongeëvenaarde groei van wereldbevolking:

- Voedselvoorziening werd veel zekerder
- Andere diersoorten getemd of uitgeroeid
- Natuurlijke omgeving in cultuur gebracht
- Begrijpen van meer complexe patronen
- Miljoenensteden inmiddels heel gewoon

Achterliggende ontwikkelingen

Behalve technisch ook sociaal-cultureel:

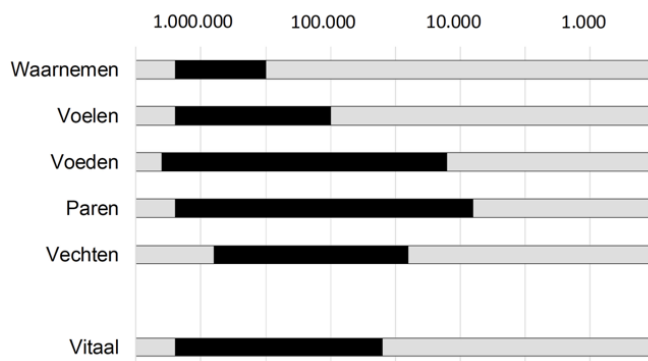
- Techniek: betere werktuigen en wapens
- Twee miljoen jaar lang samenwerken
- Betere regulatie van het gevoelsleven
- Seriële monogamie en gezinsvorming
- Grotere veiligheid door staatsvorming

Fasering in een paar grote lijnen

Begin en einde van overgangsfase in jaren:

- Voeden & paren: 2.000.000 en 10.000
- Vechten & oorlog: 800.000 en 14.000
- Waarnemen: 1.800.000 en 500.000
- Gevoelsleven: 2.000.000 en 150.000
- Vitale expansie: 1.700.000 en 130.000

Vijf processen en onze vitale expansie als geheel in aantal jaren voor heden

Beruchte probleem van de vrije wil

Is onze wil vrij als er oorzaken op inwerken?

- Waarnemen van oorzaken: van buitenaf
- Menselijke wil: waarnemen van binnenuit
- Verschil van objectief en subjectief kijken
- Bewustzijn: waarnemen van de eigen wil
- Willen en waarnemen koppelen of niet?

Bewustzijn omvat twee handelingen

Vier verschillende combinaties mogelijk:

- Objectief ontkoppeld: wetenschappelijk
- Objectief gekoppeld: handelend wezen
- Subjectief ontkoppeld: moreel oordelen
- Subjectief gekoppeld: wijsheid bereiken
- Vrije wil vooral een 'probleem' door taal

College 4. Denken, maken en gebaren

H10. Denken als een basale menselijke handeling

Denken is het spontane vormen, oproepen, vergelijken en ordenen van mentale voorstellingen met het oog op de eigen besluitvorming.

Alle levende wezens moeten 'denken'

Complexere gedragingen vergen groter brein:

- Eencellige reageert op externe prikkels
- Kwallen voeren gerichte handelingen uit
- Gewervelden coördineren bewegingen
- Primaten begrijpen gedrag van anderen
- Mensen maken plannen en delibereren

Over de vluchtsimulator in ons hoofd

Onze geest gaat het hier en nu ver voorbij:

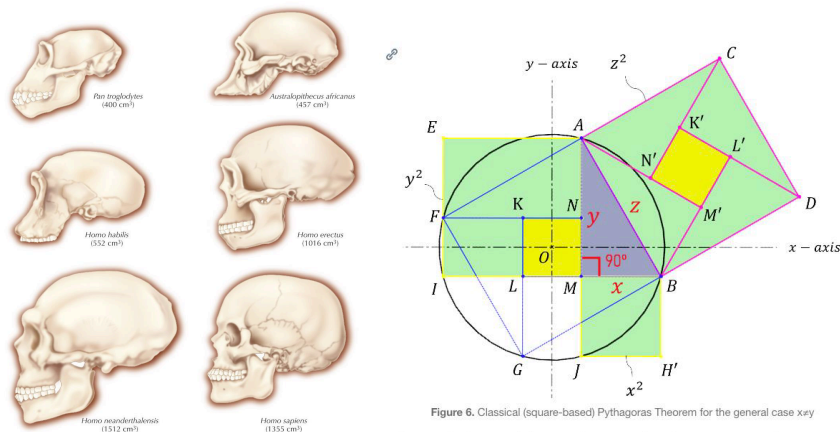
- Geheugen: oude voorstellingen ophalen
- Verbeelding: nieuwe beelden verzinnen
- Offline processing ofwel vluchtsimulator
- Brein is een radarpost die signalen test
- Werken met opposities blijkt universeel

Alle mensen denken voortdurend na

Niet zozeer logisch maar vooral associatief:

- Zoeken verschillen en overeenkomsten
- Bekende zaken vormen het uitgangspunt
- Denken is vaak analogieën aanbrengen
- Werking van metaforen: A doet zoals B
- Kahneman: systeem 1 krachtiger dan 2

Ons grotere brein maakte dieper nadenken mogelijk

Vier basale operaties van denken

Lichamelijke basis van logische constanten:

- Tussen A en B onderscheid aanbrengen
- A en B samenvoegen tot één categorie
- Vaststellen hoe A en B elkaar opvolgen
- A en B als twee tegendelen behandelen
- Disjunctie, conjunctie, implicatie, negatie

Waar wij mensen erg goed in zijn

Denken legt de realiteit een eigen orde op:

- Patronen ontdekken om te handelen
- Piaget: van operationeel naar abstract
- Levi-Straus: wilde denken ook rationeel
- Voorkeur voor opposities en negativiteit
- Complot-denken als een extremen vorm

H11. Menselijke productie is zeer ingrijpend veranderd

Maken omvat alle handelingen die nodig zijn om aangetroffen zaken te veranderen in maatschappelijk bruikbare voorwerpen.

Stenen tijdperk werkt nog altijd door

Wat professionaliteit tot op heden kenmerkt:

- Rechtop lopen maakte onze handen vrij,
- Coördinatie van oog en hand is wezenlijk
- Bewerken van stenen vooral motorisch
- Eindeloos veel oefenen geeft expertise
- Nabootsen is de voornaamste leerwijze

Arbeid als maatschappelijke zaak

Productie vereist leiding en samenwerken:

- Jacht vergt gecoördineerde bewegingen
- Landbouw maakt arbeidsdeling mogelijk
- In de moderne tijd nam specialisatie toe
- Inmiddels werken we wereldwijd samen

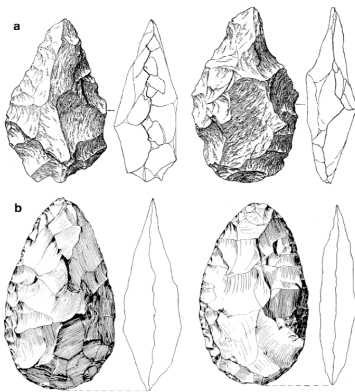
- Machtsverhoudingen spelen steeds mee

Evolutie van werktuigen verliep traag

Maar homo faber werd een groot succes:

- Oldowan technologie rond 3 miljoen jaar
- Acheulian handbijlen 1 miljoen jaar lang
- Bijlen met een houten steel 300.000 jaar
- Pijl en boog resp. valstrikken 70.000 jaar
- Woonhuizen en weefgetouw 10.000 jaar

Werken met stenen in de oertijd en vandaag

Aard van moderne ondernemingen

Samengaan van diverse functies en actoren:

- Bedrijf: als rechtspersoon op markt actief
- Managers: willen continue bedrijfsvoering
- Aandeelhouders: maximale opbrengsten
- Werknemers: genoeg loon en zekerheid
- Klanten: verhouding van prijs en kwaliteit

Arbeid in het postindustriële tijdperk

Aard en betekenis van werken veranderde:

- Arbeidsdeling is nu mondiaal van aard
- In het Westen steeds meer hoofdarbeid
- Werken van noodzaak naar zingeving
- Spanning van professional en manager
- Arbeid wordt vervangen door ICT of AI

H12. Bedoelingen delen door een gebaar te maken

Gebaren is het bewegen van je lichaam om met anderen bepaalde verlangens, gevoelens of gedachten uit te wisselen.

Gebaren ging aan spreken vooraf

Lichamelijk bewegen om te communiceren:

- Jagen vergt afstemming van activiteiten
- Mensen wisselen vooral bedoelingen uit
- Op cognitief, affectief en normatief vlak

- Spreektaal niet ouder dan 300.000 jaar
- Nog steeds ondersteund met gebaren

Een bredere communicatieve ruimte

Wijzen niet dyadisch maar triadisch van aard:

- Primaten: gebaren functioneel in relatie
- Ruimtelijk: wijzen op een derde zaak
- Affectief: gevoelens met elkaar delen
- Conceptueel: denkbeelden uitwisselen
- Communicatie krijgt veel meer diepte

Vergelijkbaar gebaar in Assyrië en de VS

Gebaren markeren veranderingen

Van Gennip beschreef overgangsrituelen:

- Scheiden: snijden, afgrenzen, indelen
- Rangorde: verheffen, ordenen, omkeren
- Incorporeren: opnemen, eten, drinken
- Uitsluiten: taboe, weggagen, verbranden
- Opleggen van culturele orde aan natuur

Moderniteit benut schrijven en lezen

Sociaal-ruimtelijke verdeling van gebaren:

- Boerensamenlevingen gebaren vooral
- Voorbeeld van de omgekeerde vlaggen
- Schrift door handel en schaalvergroting
- Modernisering vanuit Noordwest Europa
- Theatrale gebaren vaker in Zuid-Europa

Techniek bespeelt archaische laag

Visuele communicatie door beeld en gebaar:

- Van film en televisie naar sociale media
- Non-verbale communicatie belangrijker
- Uiterlijke kenmerken spelen weer mee
- Sociale media vragen handbewegingen
- Lezen, schrijven en begrijpen achteruit

College 5. Spelen, leren en cognitieve expansie

H13. Ongebruikelijke patronen die we mooi vinden en bewonderen

Spelen is het maken van ongedwongen bewegingen waarbij ongebruikelijke maar boeiende en ogenschijnlijk nutteloze patronen ontstaan

Alle cultuur komt uit spelen voort

Huizinga (1940) noemt deze vijf kenmerken:

- spelen omvat vrije vormen van handelen
- in een naar tijd en ruimte bepaald kader
- op basis van regels die de spelers delen
- waarbij het niet om nut of voordeel maar om de vreugdevolle bezigheid zelf gaat

Latere onderzoeken naar cultuur

Complexe patronen leiden tot bewondering:

- behalve geestelijk ook fysiek handelen
- naast collectieve ook individuele vormen
- zowel agonale als sierlijke bewegingen
- activiteit roept affectieve resonantie op
- kunsten bootsen natuurlijke patronen na

Spelen als een vorm van doen alsof

Menselijke ontologie is theatraal van aard

- Kinderspel: kartonnen doos was het huis
- Onderscheid tussen spel en realiteit blijft
- Sociaal leven berust op *Esse est percipi*
- Goffman over rollen en verwachtingen
- Public performance niet onderschatten

Versieren als evolutionair gegeven

Seksuele selectie leidt tot sierlijke vormen:

- Verleiding bij de mannelijke preeelvogel
- Vrouwelijke voorkeuren worden erfelijk
- Ook mannelijke mensen kieskeuriger
- Symmetrie bij handbijlen 500.000 jaar
- Voorkeur voor rode okers 300.000 jaar

Van de preeelvogel naar vormen van menselijke kunst

Kunsten houden oprecht veinzen in

We zijn gevoelig voor culturele artefacten :

- Schilderij bootst zichtbare dingen na
- Melodie roept bepaalde stemming op
- Romans scheppen fictieve werelden
- Films en foto's werken erg suggestief
- Inmiddels gaat AI ermee aan de haal

H14. Een diersoort die alleen door te leren overleeft

Leren is het overdragen van cognitieve, affectieve en normatieve vaardigheden door de ene generatie aan de volgende en wel zo dat die vaardigheden kunnen stapelen.

Waar wij mensen erg goed in zijn

Imitatie als basaal overlevingsmechanisme:

- Leren komt ook bij andere soorten voor
- Zie de primaten die nabootsen: na-apen
- Neiging tot over-imitatie typisch menselijk
- Leerling doet een leermeester graag na
- Verwantschap leidt tot sterker nabootsen

Co-evolutie van natuur en cultuur

Opvoeden is eerdere ervaring doorgeven:

- Voorbeeld van de ouders in het gezin
- Stenen werktuigen en de kunst afkijken
- Voorkomt dat je het wiel moet uitvinden
- Ervaren ouderen genieten groot gezag
- Onderwijzen als sociale aangelegenheid

Menselijk evolutie werkt cumulatief

Belang van traditie wordt vaak onderschat:

- Vaardigheden en voorkeuren doorgeven
- We staan op de schouders van reuzen
- Gaat niet alleen voor wetenschappen op
- Innovatie is alleen door traditie mogelijk
- Vooral het westen verheerlijkt creativiteit

Leren in moderne wereld cruciaal

Onderwijs niet langer een zaak van elites:

- Verbetering is zonder leren onmogelijk
- Zowel cognitief als affectief en normatief
- Hoogopgeleiden blijken vaak moderner
- Moderniteit biedt geschoolden voordeel
- Motorisch leren wordt vaak onderschat

Romeinse les was voor de elite en nu gaat iedereen naar school

Leven en leren blijken onlosmakelijk

Iets leren vereist altijd veelvuldig oefenen:

- Van 0 tot 30 jaar nemen we kennis op
- Van 30 tot 60 jaar geef je ervaring door
- Vanaf 60 jaar leer je bepaalde dingen af
- Maar je moet het allemaal wel zelf doen
- Internet maakt dommer: use it or lose it

H15. Samenvatting van de cognitieve expansie

Mensheid werd een denkend dier

Beter overleven door geestelijke ontwikkeling:

- Groter brein leidde tot diepere inzichten
- Homo faber werd een ongekend succes
- Betekenissen uitwisselen was cruciaal
- Mensen werden meester in doen alsof
- Leren maakt culturele evolutie mogelijk

Achterliggende ontwikkelingen

Behalve cognitief ook sociaal-cultureel:

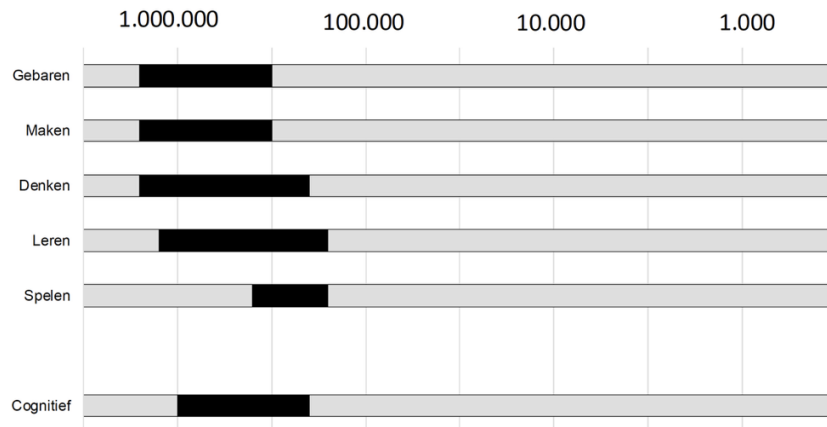
- Samenleven leidde tot een groter brein
- Complexiteit vraagt neurale aansturing
- Denken werkt in alle handelingen door
- Mentale wereld ontstijgt het hier en nu
- Evolutie in kindertijd versneld herhaald

Fasering in een paar grote lijnen

Begin en einde van overgangsfase in jaren:

- Denken & hersenen: 2.000.000-200.000
- Maken & gebaren: 2.000.000-500.000
- Spelen & versieren: 500.000-200.000
- Over-imitatie & leren: 1.000.000-200.000
- Cognitieve expansie: 1.400.000-350.000

Vijf processen en de cognitieve expansie als geheel in aantal jaren voor heden

Hoe opposities de wereld ordenen

Filosofen denken over menselijke ervaringen:

- Is onze geest of ons lichaam wezenlijk?
- Menselijk handelen vereist samengaan
- Kennis van buiten of juist van binnenuit?
- Weten vereist zintuig én verstand (Kant)
- Evolutionair bezien vooral wisselwerking

Filosofisch denken zelf ordenen

Vier verschillende combinaties mogelijk:

- Materialisme: scheiding en lichamelijk
- Idealisme: scheiding en juist geestelijk
- Pragmatisme: lichamelijke wisselwerking
- Fenomenologie: geestelijk wisselwerken
- Aldus een klassiek probleem 'oplossen'

College 6. Samenwerken, verbeelden en deugen

H16. Waarom de mens ten diepste een sociaal wezen is

Samenwerken is het afstemmen van handelingen en relaties in de gemeenschap om een doel te bereiken dat voor afzonderlijke leden onbereikbaar is.

Samenwerken spreekt niet voor zich

Evolutionaire verklaringen lopen uiteen:

- Verwanten zullen elkaar graag helpen
- Wederkerigheid is op termijn voordelig
- Zwartrijden moet wel bestraft worden
- Extern gevaar dwingt tot samenwerking
- Coöperatie in veel culturen gewaardeerd

Zowel competitie als coöperatie

Gemeenschap moet haar conflicten regelen:

- Ontwijken, onderhandelen, afdwingen
- Verbreken van relaties leidt tot angst
- Verzoenen komt bij vele soorten voor
- Dat vereist geen hoge cognitieve eisen
- Relatie bepaalt de kans op verzoening

Het ontstaan van grotere eenheden

Betere overlevingskansen en groepsvorming:

- Kudde geeft individuele dieren veiligheid
- Chimpansees verlenen elkaar diensten
- Van dyadische naar triadische relaties
- Groepen werden overlevingseenheden
- Ingroup/outgroup nog steeds merkbaar

Wat kenmerkend voor mensen is

Je kunt zonder gemeenschap niet bestaan:

- Sociaal vaardiger dan andere primaten
- Wijzen naar iets wat anderen aangaat
- Peuters gaan spontaan over tot troost
- Willen dat alle spelers de regels volgen
- Relaties in het latere leven onmisbaar

Van gezamenlijke jacht naar samenwerken in modern bedrijfsleven

Cruciale factor in menselijke evolutie

Van regionaal jagen tot mondiale economie:

- Ook met vreemdelingen samenwerken
- Belang van een gedeelde doelstelling
- Moderne organisatie vooral functioneel
- Ontstaan van bedrijven, steden, staten
- Grotere schaal en een kortere termijn

H17. Waarom mensen altijd meer zien dan er is

Verbeelden is het genereren van een bezielde wereld door elkaars gebaren, gevoelens of gedachten te delen en van herkenbare voorstellingen te voorzien.

“Wie is de dader?” als basale vraag

Thomas-theorema bepaalt sociale realiteit:

- Plotselinge beweging wijst op een agent
- Better safe than sorry helpt bij overleven
- We stellen ons geestelijke actoren voor
- Geesten nemen herkenbare vorm aan
- Voorstellingen worden breed gedeeld

Een wereld boordevol bedoelingen

Animisme bij jagers-verzamelaars gewoon:

- Natuurlijke wereld is een bezielde geheel
- Respect voor de geesten van zeehonden

- Ontologie niet religieus maar relationeel
- Goden komt pas vanaf de landbouw op
- Binnen- en buitenwereld niet gescheiden

Een meer complexe intentionaliteit

Zich voorstellen wat anderen zich voorstellen:

- Eerste niveau: zien wat de ander bedoelt
- Derde niveau: collectieve doelen najagen
- Vijfde niveau: taal die ergens over gaat
- Samenleven schept mentale werelden
- Maakt ook een groter brein noodzakelijk

Imaginaire dimensie onvermijdelijk

Verbeelding verandert maar gaat niet weg:

- Verhaal van de koektrommel met stenen
- Vierjarigen hebben een Theory of Mind
- Sprookjes en fantasy nog altijd populair
- Zich verplaatsen naar andere werelden
- Mythologie helpt bij collectief nadenken

Verbeelding ofwel dingen zien die er eigenlijk niet zijn

Groot verhaal nog altijd zeer gewild

Films en tv-series als moderne mythologie:

- Voldoen aan verwachtingen van publiek
- Grote vragen: kwaad, offers, helden etc.
- Verbeelde wereld in meest letterlijke zin
- Commercieel en juist daarom relevant
- Spreekt kijkers vooral gevoelsmatig aan

H18. De meeste mensen deugen (of willen dat graag)

Deugen is bereid zijn om te handelen naar de waarden die je gemeenschap als wezenlijk beschouwt.

Morele gevoelens onvermijdelijk

Ethiek blijkt geen rationele aangelegenheid:

- Theory of moral sentiments van Smith
- Handelen vergt normatieve aansturing
- Schwartz zag wereldwijd 19 waarden
- Prioriteiten kunnen cultureel verschillen
- Spanning van Sein und Sollen cruciaal

Modern individualisme misleidend

Morele waarden zijn sociale aangelegenheid:

- Groep bepaalt wat je als het goede ziet
- Goede bedoelingen doen er zeker toe
- Niet deugen is erger dan onwetend zijn
- Ethische gevoelens blijken besmettelijk
- Morele diversiteit werkt vaak averechts

Verschillen tussen links en rechts

Moraal berust op vijf evolutionaire neigingen:

- Zorgzaamheid: kwetsbaren beschermen
- Eerlijkheid: betrouwbaar samenwerken
- Loyaliteit: eigen gemeenschap dienen
- Autoriteit: respect voor leider opbrengen
- Heiligheid: schadelijke zaken vermijden

Goed en kwaad op een iconische manier verbeeld

Moreel besef lijkt ouder dan gedacht

Half miljoen jaar terug kwamen waarden op:

- Samenwerken vergt collectieve normen
- Groepsleven dwingt tot zelfbeheersing
- Geweten maakt zelfregulatie mogelijk
- Wij doen het goede, wat zij doen is fout
- Toenemende rivaliteit leidt tot tribalisme

Deugen is individueel én universeel

Individuele ontwikkeling volgt vast patroon:

- Tot 12 jaar: straf en beloning beslissend
- Tot 18 jaar: code van groep of omgeving
- Na 18 jaar: breed gedeelde beginselen
- Universele strekking van morele waarde
- Blijvend verschil tussen man en vrouw?

College 7. Leiden, rituelen en sociale expansie

H19. Leiderschap als een hoogst ambivalent avontuur

Leiden is het combineren van alle handelingen die bij het starten, bevorderen en aansturen van samenwerking te pas komen.

Machtsuitoefening is alom aanwezig

Weber over verschil tussen macht en gezag:

- Macht impliceert dwang én weerstand
- Gezag houdt vrijwillig gehoorzamen in
- Traditioneel: delen van oude waarden
- Modern: vanuit functionele bureaucratie
- Charismatisch: persoonlijke kwaliteiten

Verdwenen dominantie kwam terug

Mensen van nature democratisch maar...

- Primaten kennen dominantie-hiërarchie
- Jagers waren egalitair en democratisch
- Landbouw schiep patriarchale autocratie
- Staat is monopolie op geweldsmiddelen
- Oorlogsvoering gaf staatsvorming en v.v.

Geweld, bureaucratie en legitimatie

Fukuyama ziet diverse politieke trajecten:

- China: centraal gezag al 2000 jaar oud
- India: weinig staat maar grote diversiteit
- Europa: rechtsorde vóór staatsvorming
- Zodat No taxation without representation
- Algemeen kiesrecht gaf het volk invloed

Leiderschap kan zowel autocratisch als democratisch zijn

Geloofwaardigheid van leiderschap

Machtsuitoefening krijgt vele betekenissen:

- Theocratie: leider beroept zich op God
- Democratie: heersen namens het volk
- Meritocratie: macht door eigen verdienste
- Technocratie: van doelen naar middelen
- Mediacratie: geloof door beeld en geluid

Politiek leiderschap als een kunst

Alle handelingen per situatie combineren:

- Strijd, macht en dwang onvermijdelijk
- Wettelijke regels: tegen machtsmisbruik
- Sociaal draagvlak: belangen behartigen
- Morele waarden: het goede bevorderen
- Public performance: theateraal optreden

H20. Zo handelen dat de wereld enige orde vertoont

Ritueel handelen is het instellen, voorstellen of herstellen van een gedeelde orde door het maken van een serie gebaren die men niet mag veranderen maar die men wel kan voorzien van meerdere betekenissen.

Ritueel vooral een kwestie van doen

Uitleg en betekenis doen er nauwelijks toe:

- Komt om lichamelijke bewegingen neer
- Je doet wat men steeds heeft gedaan
- De hele gemeenschap doet eraan mee
- Intens gebeuren met muziek, drugs e.d.
- Roept een ervaring van het heilige op

Gebaren die een orde aanbrengen

Overgangsritueel als een duidelijk voorbeeld:

- Separatie → transitie → incorporatie
- Natuurlijk proces symbolisch markeren
- Ruimtelijk scheiden: sacraal en profaan
- Temporeel scheiden: periode markeren
- Kosmos wordt een wereld die orde bezit

Besnijdenis in Malawi en een processie in het Spaanse León

Fundamentele dan religieus geloof

Dit soort handelen is al 400.000 jaar oud:

- Oudste rituelen blijken begrafenissen
- Contact met voorouders onderhouden
- Het optreden van sjamanen in grotten
- Animistische omgang met de natuur
- Later priesters als rituele specialisten

Een geschonden orde herstellen

Collectief en individueel zeer functioneel:

- Complexe rituelen dempen onze angst
- Symbolisch houvast in onzekere tijden
- Verwant aan magie en dwangneurose
- Offeren om zich met God te verzoenen
- Passieve positie omzetten in activiteit

Trage transformatie van rituelen

Van schriftloze volken naar de moderniteit:

- Besnijdenis: eenmalig maar ingrijpend
- Heilige mis: regelmatig en symbolisch
- Herdenking 4 mei: moreel en historisch
- Rechtspraak kent sterk rituele dimensie
- Ritualen blijkt individueel en commercieel

H21. Samenvatting van de sociale expansie

Mens is een maatschappelijk dier

Samenwerken was evolutionair beslissend:

- Gemeenschap als overlevingseenheid
- Groter brein door complexere interactie
- Scherper onderscheid tussen wij en zij
- Hiërarchie vooral in laatste fase sterker
- Omgang met leiders steeds ambivalent

Kosmos door gedeelde verbeelding

Gemeenschap heeft imaginaire dimensies:

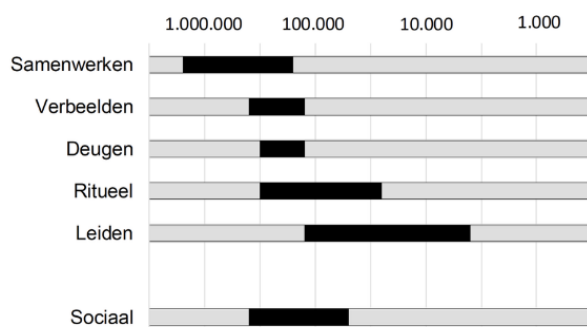
- Overall geestelijke agenten ontwaren
- Animisme blijkt een basale mentaliteit
- Gevoelig voor normen in eigen groep
- Menselijk samenleven vergt moraliteit
- Rituele brengen symbolische orde aan

Fasering in een paar grote lijnen

Begin en einde van overgangsfase in jaren:

- Gaan samenwerken: 2.000.000-150.000
- Verbeelden & deugen: 500.000-120.000
- Leiden en heerschappij: 100.000-7.000
- Rituele handelingen: 340.000-33.000
- Sociale expansie: 700.000-80.000

Vijf processen en de sociale expansie als geheel in aantal jaren voor heden

Spel van macht, markt en moraal

Gewicht daarvan bepaalt de sociale orde:

- Nadruk op gemeenschap of individuen
- Op morele waarden of machtsmiddelen
- Moraal ouder blijkt dan macht of markt

- hoewel macht morele waarden aantast
- terwijl markt onze waarden privatiseert

Onze politiek-morele uitdagingen

Vier verschillende combinaties mogelijk:

- Autocratie: individu met machtsmiddelen
- Aristocratie: individu en morele waarden
- Technocratie: gemeenschap en middelen
- Democratie: gemeenschap met waarden
- Minder democratisch in onzekere tijden

College 8. Zingen, spreken en schilderen

H22. Met klanken, ritmiek en gevoelens spelen

Zingen is het voortbrengen van metrisch, harmonisch en dynamisch geordende klanken waarmee je mensen lichamelijk of gevoelsmatig in beweging brengt.

Metrum, ritme en dus dynamiek

Muziek vertoont motorische complexiteit:

- Een interne oscillator genereert pulsen
- Mensen voelen ritme onmiddellijk aan
- Gaat ook om herinneren en anticiperen
- Muziek en dans van oudsher verbonden
- Je wordt letterlijk in beweging gebracht

Klanken, boventonen en harmonie

Muziek kent ook harmonische complexiteit:

- Klank is nooit enkelvoudig: boventonen
- Menselijke stem fungeert als maatstaf
- Toonladder beperkt aantal intervallen
- Majeur en mineur wereldwijd herkend
- Muziek roept een gevoelstoestand op

Beweging, stemming en gevoelens

Geen cognitieve maar affectieve uitwerking:

- Zingen is het simuleren van gevoelens
- Dynamiek: spanning groeit en lost op
- Klankwereld brengt resonantie tot stand
- Muziek luisteren = innerlijk meebewegen
- Synchronisatie zorgt voor sterke banden

Mens en dier verschillen wezenlijk

Muzikale klanken niet alleen functioneel:

- Recht oplopen schiep gevoel voor ritme
- Brein stuurde stem en ademhaling aan
- Vocale anatomie is al 500.000 jaar oud
- 40.000 jaar geleden ontstonden fluiten
- 5000 jaar terug al muzikale specialisten

Drummers in Ghana en concertgebouw in Amsterdam

Muziek als professionele activiteit

Westerse geschiedenis vormt een afwijking:

- Doen alsof bepaalde gevoelens spelen
- Meerstemmigheid berustte op getallen
- Vanaf Middeleeuwen een notenschrift
- Concertzaal werd tot een heilige plaats
- Massale beschikbaarheid van muziek

H23. Het enige dier dat gebruik maakt van taal

Spreeken is het voortbrengen van een hiërarchisch georganiseerde reeks klanken om betekenissen uit te wisselen.

Spreeken als een complexe praktijk

Drie basale dimensies van menselijke taal:

- Fonetiek: systeem van klankverschillen
- Semantiek: verwoorden van concepten
- Syntaxis: combinatieregels voor zinnen
- Samenvoegen of recursiviteit wezenlijk
- Chomsky zocht universele grammatica

Volzin is de basiseenheid van taal

Combinatie van naamwoord en werkwoord:

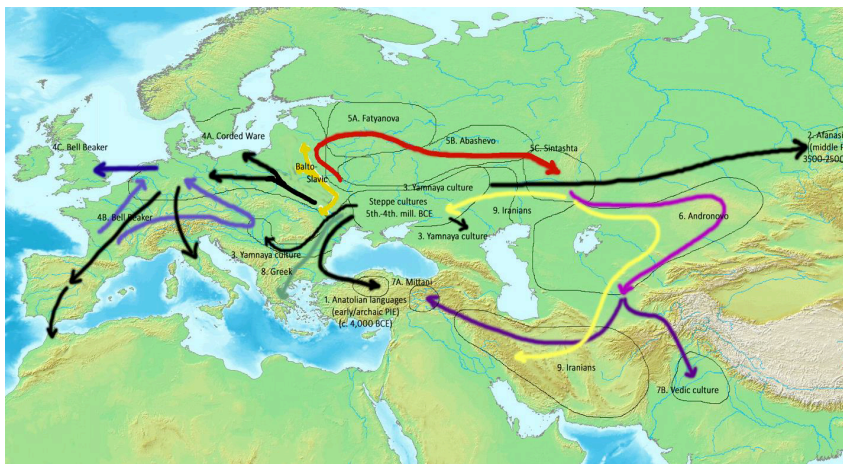
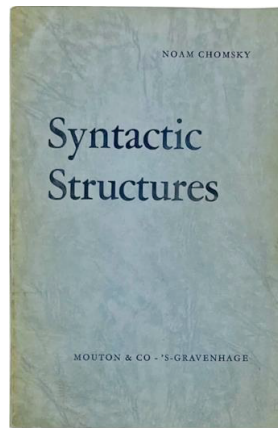
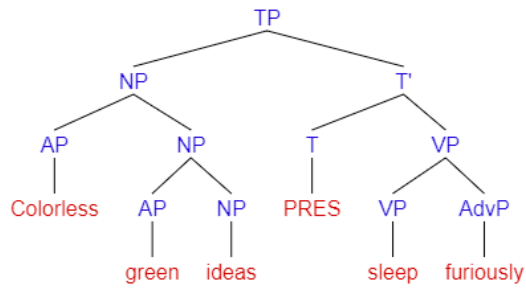
- Komt voor in alle talen en dus universeel
- Onderwerp, lijdend voorwerp, werkwoord
- Je ziet meteen om welke scène het gaat
- Actor, handeling, voorwerp en situatie
- Volzin geeft een basale handeling weer

Pragmatiek: gebruik van woorden

Taal bij uitstek een vorm van samenwerken:

- Spreken in beurten van zo'n 2 seconden
- Dialoog = op elkaars gedachten ingaan
- Sociaal-culturele code speelt volop mee
- Betekenis mede door de situatie bepaald
- Taalhandeling: spreken bepaalt realiteit

Talen: zowel structuren als evolutie

Late maar beslissende ontwikkeling

Vermoedelijk 300.000 tot 150.000 jaar oud:

- Klank, gebaar en inzicht bij vele dieren
- Vroege mensen gebruikten gebarentaal
- Integratie vocaal, cognitief en motorisch
- Menselijk taalvermogen werd universeel
- Ingrijpendste stap in menselijke evolutie

Ongekend effectiviteit van spreken

Taal dringt in elk menselijk handelen door:

- We weten meteen waarover het gaat
- Geeft snelle en duidelijke afstemming
- Bedrog veronderstelt betrouwbaarheid
- Taal overwoekert andere handelingen
- Groepen die elkaar niet langer verstaan

H24. Opkomst en neergang van schilderkunst

Schilderen is het aanbrengen van gekleurde lijnen en figuren om een zichtbaar vlak te vormen dat via conventies en gelijkenissen een levendige voorstelling oproept.

Schilderen was ambachtelijk werk

Hollandse schilderkunst als leerzame casus:

- Zichtbare vlakken, figuren en kleuren
- Regels voor de kunst van het schilderen
- Goed kijken maar vooral blijven oefenen
- Opdrachtgever in plaats van een genie
- Massaproductie: 5 tot 10 miljoen doeken

Conventies scheppen gelijkenissen

Cognitieve schemata interpreteren indrukken:

- Gedeelde code van schilders én kijkers
- Geen betekenissen maar gelijkenissen
- Totaal verzonnen maar toch levensecht
- 'Realistische' beelden hoogst bedrieglijk
- Zet zich bij fotografie, film en video door

Schilderen blijkt lastiger dan gedacht

Verschijnt relatief laat in menselijke evolutie:

- Gebruik van rode oker 150.000 jaar oud
- Geometrische patronen na 75.000 jaar
- Grotschilderingen 30.000 jaar geleden
- Verlichte grotten voorloper van cinema?
- Beelden kunnen ervaringen vastleggen

Schilderijen in de grot van Chauvet en door Picasso

Betoverende werking van beelden

Realisme blijft aan onze ogen gebonden:

- Een zaak die je ziet moet ergens bestaan
- Uitgebeelde mensen willen iets zeggen
- We zien inderdaad wat we al geloofden
- Zichtbare wereld is door geesten beziel
- Complex samenspel van sociale actoren

Moderne kunst een heilige zaak?

Schilderkunst valt in zijn bouwstenen uiteen:

- Licht, kleuren, vormen: impressionisme
- Spelen met ideeën of code: surrealisme
- Performance of installatie: participatie
- Museum is sacrale ruimte: niet aanraken
- Vaak geen relatie tussen beeld en tekst

College 9. Vertellen, geloven en culturele expansie

H25. Ook verhalen brengen orde in de wereld aan

Vertellen is het verwoorden van een geschiedenis waarmee leden van een gemeenschap hun leefwereld in termen van handelingen kunnen ordenen.

Propp over de kern van het sprookje

Iedereen in het dorp was gelukkig totdat...

- Zich plotseling een ongeluk voordeed
- Held krijgt een opdracht en gaat op reis
- Hij wordt getest en vecht met een draak
- Dankzij magische middelen slaagt hij
- Na thuiskomst wordt de orde hersteld

Narratologie ziet universeel schema

Greimas onderscheidt 6 actanten en 3 assen:

- Opdrachtgever en opdrachtnemer (held)
- Subject zoekt naar een waardevol object
- Zowel medestanders als tegenstanders
- Performatief, interactief, normatief vlak
- Verhaal goed maar ook verkeerd aflopen

Mythologie als collectief nadenken

Lévi-Strauss ziet omvattende structuren:

- Mythisch denken werkt met opposities
- Verhalen als een poging tot bemiddelen
- Onoplosbare problemen en toch denken
- Analogieën geven de wereld betekenis
- Verhalen doen als vliegsimulator dienst

Geen gemeenschap zonder verhaal

Is de tijd van Grote Verhalen echt voorbij?

- Verhalen gaat wellicht 10.000 jaar terug
- De gebeurtenissen zelf staan centraal
- Personages is drager van geschiedenis
- Roman toont meer complexe werelden
- Leven begrijpen in termen van handelen

Een dramatisch verhaal spreekt ons nog altijd aan

Cinema als de moderne mythologie

Politie- en ziekenhuisseries zijn erg populair:

- Er dienen zich existentiële vragen aan
- Macht vs. Gerechtigheid, Liefde vs. Dood
- Sterk affectief door beelden en muziek
- Serie toont ons de ziel van het publiek
- Wij denken via film over het leven na

H26. Onzichtbare actoren die we bijzonder serieus nemen

Geloven is het eerbiedigen van heilige machten of beginselen in de hoop dat deze aan de affectieve, normatieve en cognitieve noden van een gemeenschap tegemoetkomen.

Animisme is de meest basale laag

Jagers zien de kosmos als bezield geheel:

- Verandering wijzen altijd op een agent
- Theory of mind geldt ook niet-mensen
- Geesten zijn alom aanwezig en dichtbij
- Offeren kent wederkerigheid: do ut des
- Bij problemen kan een sjamaan helpen

Na staatsvorming ook Grote Goden

Moreel toezicht in complexe gemeenschap:

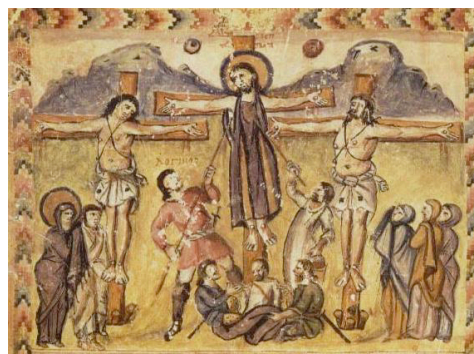
- Zelfs kwade intenties zijn hen bekend
- Overtreden van normen wordt bestraft
- Streng god stimuleert sociaal handelen
- Geweten op kosmologisch niveau actief
- Goden hebben een goed verhaal nodig

Gezamenlijk geloof maakt sterker

Verhalen over goden vervullen vele functies:

- Cognitief: ontstaan van wereld uitleggen
- Normatief: wereld moet rechtvaardig zijn
- Affectief: troost bieden in tijden van nood
- Spiritueel: ervaren van heling en extase
- Thomastheorema: geloof schept realiteit

Sommige religies offeren mensen, bij ons offert God zichzelf op

Van polytheïsme naar monotheïsme

Omgang met goden krijgt verschillend vorm:

- Transcendent & convergent: Jodendom
- Transcendent & divergent: Hindoeïsme
- Immanent & convergent: Japanse keizer
- Immanent & divergent: religies in Afrika
- Axiale beschavingen geloven in idealen

Secularisering verre van universeel

Religieuze dynamiek blijkt zeer wisselend:

- Elke religie kan in geweld uitmonden
- Orthodoxe reacties op modernisering
- Ruimere handel geeft abstracter geloof
- Secularisatietheorie is zelf... een geloof
- We zien religie momenteel terugkomen

H27. Samenvatting van de culturele expansie

Artefacten die op onszelf inwerken

Doen alsof creëert menselijke ervaringen:

- Muziek laat blijdschap of verdriet voelen
- Volzinnen hebben onmiddellijk betekenis
- Beelden bewijzen dat een zaak bestaat
- Verhalen brengen je in andere werelden
- Geloof maakt dat God echt aanwezig is

Meesterschap blijft noodzakelijk

Culturele praktijken houden specialisatie in:

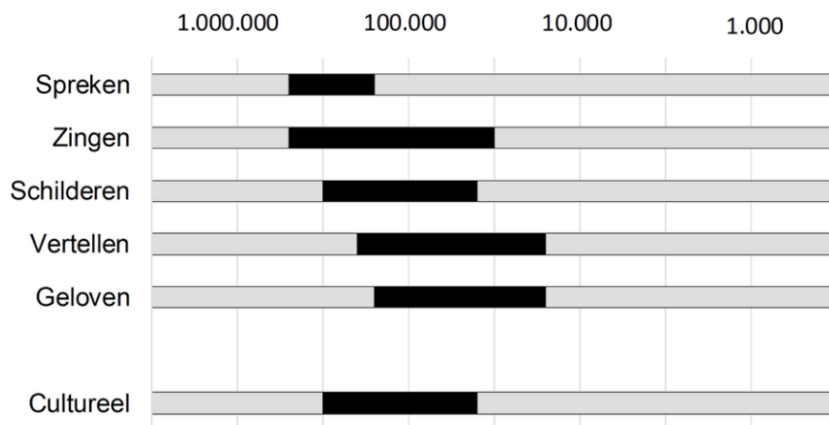
- Je moet een systeem van regels volgen
- De eigen aard van je materiaal kennen
- en vaak je hele leven blijven oefenen
- Verschil tussen hoge en lage kwaliteit
- Wordt bij de sport inderdaad erkend...

Fasering in een paar grote lijnen

Begin en einde van overgangsfase in jaren:

- Zingen tussen 600.000 en 40.000 jaar
- Spreken tussen 500.000 en 150.000 jaar
- Schilderen van 450.000 tot 45.000 jaar
- Vertellen & geloven 120.000-12.000 jaar
- Culturele expansie 350.000-50.000 jaar

Vijf processen en de culturele expansie als geheel in aantal jaren voor heden

Cultural studies vooral sociologisch

Denkers gaan kwaliteitsvragen uit de weg:

- Culturele specialisatie geeft verbetering
- Verticale orde van hoge en lage kwaliteit
- Kloof van professionals en breed publiek
- Beschaving: hogere op massale schaal
- Strategie van verheffing zeker mogelijk

Kunst: meerderheid of minderheid?

Gecombineerd met hoge of lage kwaliteit:

- Meerderheid en verticaal: beschavingen
- Meerderheid en horizontaal: volkscultuur
- Minderheid en verticaal: l'art pour l'art
- Minderheid en horizontaal: decadentie
- Voorbij elitecultuur versus volkscultuur

College 10. Vooruitgang, moderniteit en wederkerigheid

H28. Beter nadenken over het vooruitgangsgeloof

Is er nu wel of geen vooruitgang?

Dat blijft in het Westen een wezenlijk debat:

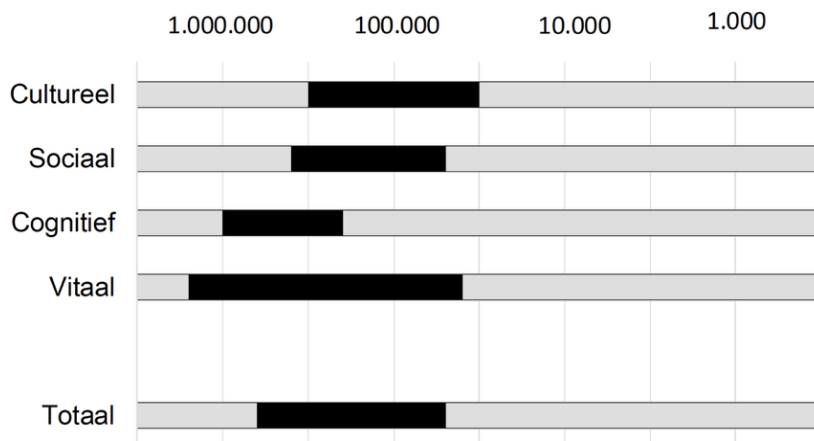
- Geschiedenis is geestelijke zelfrealisatie
- Of juist de ondergang van het Avondland
- Geen 'vooruitgang' bij natuurlijke evolutie
- Culturele evolutie laat wel cumulatie zien
- Proces van modernisering is ambivalent

Menselijke soort is zeer succesvol

Op langere termijn vele vormen van expansie:

- Vitaal: explosieve groei wereldbevolking
- Cognitief: kennis nam exponentieel toe
- Sociaal: samenwerking grootschaliger
- Cultureel: wereld is boordevol artefacten
- Eigen temporaliteit van deze processen

Vitale, cognitieve, sociale en culturele expansie in aantal jaren voor heden

Voorbije millennia ging alles sneller

Innovaties die zich in het Westen voordeden:

- 3000 jaar ontstond idee van lineaire tijd
- 2000 jaar gelijkwaardigheid voor God
- 1000 jaar stedelijke bewegingsvrijheid
- 500 jaar wetenschappelijke revolutie
- 200 jaar zelfontplooiing liberaal project

Moderniteit als heteroogeen program

Vijf beginselen die elkaar steeds versterken:

- Najagen van maximale bewegingsvrijheid
- Gelijkwaardigheid van burger verdedigen
- Streven naar individuele zelfstandigheid
- Inzetten op vooruitgang en verbetering
- Zo veel mogelijk rationeel te werk gaan

H29. Schaduwzijden van onze moderne maatschappij

Westen als afwijking van het AMP

Er zijn wel degelijk botsende beschavingen:

- Heersen met geweld en macht: Rusland
- Gezag door geestelijke hiërarchie: India
- Conformereren aan gemeenschap: China
- Cyclische opvatting van tijd: Boeddhisme
- Geloven als absolute zaak: Afghanistan

Modernisering als ambivalent proces

Vooruitgang niet algemeen maar partieel:

- Welvaart en gezondheid namen sterk toe
- Kennis en technologisch vermogen ook
- Tegelijkertijd vreselijke destructiekracht
- Morele verbetering is erg controversieel
- en wijsheid wordt door menigeen gemist

Schaduwzijden op macroniveau

De moderne beschaving staat ter discussie:

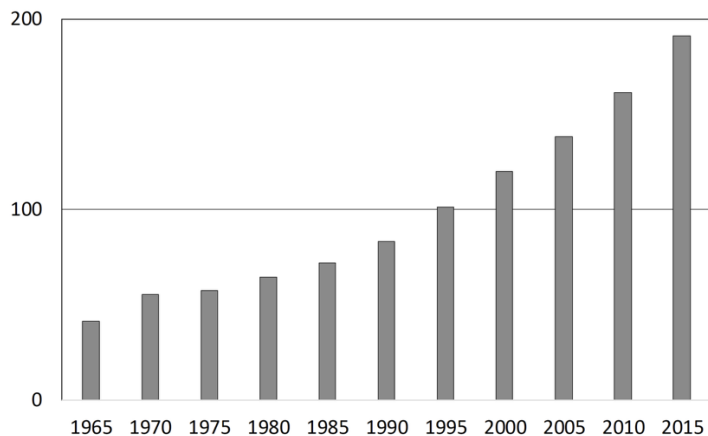
- Internationale macht en koloniaal geweld
- Industrialisatie leidt tot klimaatproblemen
- Rijkdommen raken heel ongelijk verdeeld
- Communicatie versterkt juist vijandschap
- Depressie en innerlijke leegte nemen toe

Schaduwzijden op microniveau

Klassieke praktijken staan vaker onder druk:

- Normloosheid verlamt het ouderschap
- Management bedreigt vakmanschap
- Consumentisme vernietigt burgerschap
- Overregulering remt ondernemerschap
- Secularisatie ondermijnt priesterschap

Groei van de totale mobiliteit in Nederland (100 procent is gemiddelde over 1965-2015)

Het moderne bestaan is mateloos

Groeiende mismatch met menselijke natuur:

- Mobilisering: hoe alles in beweging komt
- Commercialisering: alles draait om geld
- Digitalisering: fysieke realiteit verdwijnt
- Ruimtelijk werd het leven grootschaliger
- Maar temporeel heerst de kortere termijn

H30. Naar een filosofie van wederkerig handelen

Het verdrongene keert vijf keer terug

Brede afkeer van moderne bestuurswijzen:

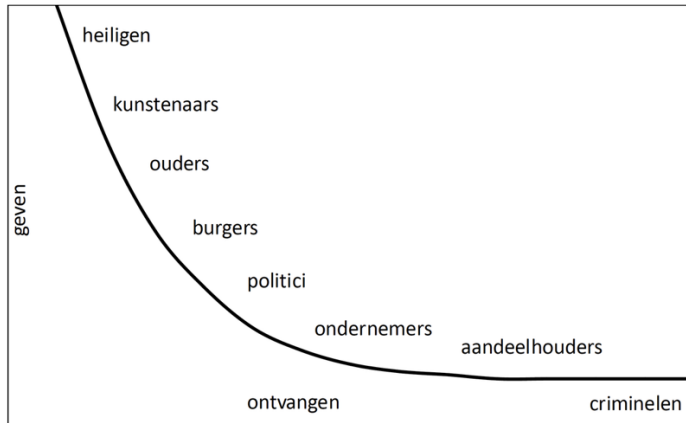
- Ruimtelijk: grond en grens weer relevant
- Bestuurlijk: sterkere behoefte aan gezag
- Sociaal: verlangen naar gemeenschap
- Temporeel: herwaardering geschiedenis
- Mentaal: geloof urgenter dan rationaliteit

Rijkere antropologie is noodzakelijk

Filosofisch doordenken van wederkerigheid:

- Fysiek: uitwisseling met natuurlijk milieu
- Bestuurlijk: leidinggevend en volgers
- Sociaal: tussen groepsleden onderling
- Historisch: met verleden en voorouders
- Wordt zelfs op de markt erkend: kopen

Balans van geven en ontvangen: diverse manieren waarop maatschappelijke actoren het spel spelen

Aansluiten op de menselijke realiteit

Spel van geven en nemen zelden in balans:

- Criminelen of zwartrijders: alleen nemen
- Heiligen of martelaren: alles weggeven
- Ouders: geven meer dan ze ontvangen
- Bedrijven: willen meer nemen dan geven
- Politici: wisselwerking hoogst ambivalent

Voor vijf vormen van duurzaamheid

Van mateloosheid naar het juiste midden:

- Internationaal: zowel vrede als veiligheid
- Sociaal: machthebbers met moreel besef
- Bedrijven: balans economie en ecologie
- Cultureel: traditie sluit innovatie niet uit
- Geestelijk: eeuwig ideaal én realiteitszin

Tegen de moderne moedeloosheid

Niet zijn maar handelen vormt onze realiteit:

- Welk probleem en hoe treed je zelf op?
- Wat doelen en machtsmiddelen heb je?
- Hoe onderken je vrienden en vijanden?
- Wat offer je op en hoe word je beloond?
- Karma: elk handelen heeft zijn gevolgen

Aanbevolen literatuur

Het hoorcollege *Evolutie van de moderne mens* is gebaseerd op Gabriël van den Brinks magnum opus: *De actualiteit van het archaische, tegen de moedeloosheid de moderne tijd*, Prometheus, 2025.

Overige aanbevolen literatuur:

Aristoteles, *Ethica*, Historische Uitgeverij, 1999

Brink, G. van den, *Ruw ontwaken uit een neoliberale droom. En de eigenheid van het Europese continent*, Prometheus, 2022

Brink, G. van den, red., *De Lage Landen en het hogere. De betekenis van geestelijke beginselen in het moderne bestaan*, Amsterdam University Press, 2012

Diamond, J., *Zwaarden, paarden en ziektekiemen. De ongelijkheid in de wereld verklaard*, Spectrum, 2004

Fukuyama, F., *De oorsprong van onze politiek deel 1. Van de prehistorie tot de Verlichting*, Atlas Contact, 2011

Graeber, D. & D. Wengrow, *Het begin van alles. Een nieuwe geschiedenis van de mensheid*, Maven Publishing, 2022

Haidt, J., *Het rechtvaardigheidsgevoel. Waarom wij niet allemaal hetzelfde denken over politiek en moraal*, Ten Have, 2021

Harari, Y., *Sapiens. Een kleine geschiedenis van de mensheid*, Thomas Rap, 2015

Lévi-Strauss, C., *Het wilde denken. Essay*, Meulenhoff, 1981

Louwe Kooijmans, L., *Onze vroegste voorouders. De geschiedenis van Nederland in de steentijd van begin tot 3000 vC*, Bert Bakker, 2017

Mare, H. de, *Huiselijke taferelen. De veranderende rol van het beeld in de Gouden Eeuw*, Vantilt, 2012

Pennartz, C., *De code van het bewustzijn. Hoe de hersenen onze werkelijkheid vormgeven*, Prometheus, 2021

Prum, R., *De evolutie van schoonheid. Hoe Darwin en de seksuele evolutie de dierenwereld en ons hebben gevormd*, Spectrum, 2018

Schaik, C. van & Michel, K., *Het oerboek van de mens*, Balans, 2016

Waal, F. de, *Van nature goed. Over de oorsprong van goed en kwaad in mensen en andere dieren*, Contact, 1996

Colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te streamen in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave	Home Academy Publishers Middelblok 81 2831 BK Gouderak Tel: 0182 – 370001 E-mail: info@home-academy.nl
Opname	HOVO Universiteit Leiden (Leiden, najaar 2025)
Stem Inleiding	F.C. van Nispen tot Sevenaer
Mastering	Frits de Bruijn
Vormgeving	Floor Plikaar

© Hoorcollege (audiobestanden) en bijlage Copyright 2026 Home Academy Publishers B.V.

ISBN 978 90 8530 2933

NUR 730, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.

Het is niet toegestaan om (delen van) deze publicatie te gebruiken voor het trainen, ontwikkelen of verbeteren van kunstmatige intelligentie (AI), machine learning of vergelijkbare technologieën, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.